

מבצעי בריחה של אסירים

הנריק שוויבוצקי

בגלל סכנת החיים המתמדת וחוסר הוודאות הקבוע חיפשו אסירי אושוויץ הצלה בכל דרך אפשרית. בעיני רבים נראתה הבריחה בתור האפשרות היחידה. הרצון להינצל, הכמיהה לחיות בחירות עם המשפחה והגעגועים למולדת, בייחוד בקרב הפולנים, מילאו תפקיד מכריע בהחלטה לנסות לברוח. ואולם לא תמיד היה הרצון להינצל המניע העיקרי. במקרים נדירים מילאו תפקיד גם שיקולים אחרים, לרבות נחישות למסור עדות על פשעי הס"ס, להעביר מידע לעולם החיצוני על המחנה וליצור קשר עם תנועות מחתרת למיניהן.

בפועל היה כל ניסיון בריחה בבחינת אתגר עצום. בנוסף על השמירה הכבדה של אנשי הס"ס, התפאר המחנה במערכת אבטחה מתוחכמת, והגרמנים לא חדלו לשפר אותה. אסירים שהתקרבו לגדר המחושמלת שמסביב למחנה ונכנסו לאזור הניטרלי כביכול, הסתכנו בכך ששומרי הס"ס שאיישו את מגדלי השמירה במה שכונה "שרשרת שמירה קטנה" יירו בהם בלי כל אזהרה. מסביב למחנה, מעבר לגדר המחושמלת, השתרע על שטח של כ-40 קילומטרים רבועים אזור הביטחון החיצוני, שנקרא "אזור האינטרסים של מחנה הריכוז אושוויץ". כברת ארץ זו רוקנה מיושביה הפולנים, למעט קומץ של עובדים מיומנים ובני משפחותיהם – ברובם כורים ועובדי רכבת שנחשבו חיוניים לכלכלת המלחמה הגרמנית – ופעלה בה מערכת שיטור מוגברת. האזור הסמוך למחנה הוגדר "שטח שמור מיוחד". הכניסה אליו או היציאה ממנו הותרו רק לבעלי אישור מיוחד שהנפיק מפקד המחנה. ברחבי השטח הזה הוצבו שלטים רבים ועליהם הכיתוב "אזור אסור בכניסה! מסיגי גבול יירו בלי אזהרה!". בקרבת המחנה הוקמה מושבת ס"ס מיוחדת למגורי המשפחות של סגל הס"ס של אושוויץ, קהילה עוינת לאסירים. עוינות דומה אפיינה את הפולקסדויטשה מאוקראינה, וְלְכִיָּה, מולדובה, בסרביה וסְמֶגוֹרֹוד, שיושבו בחוות של הפולנים לאחר שאלה גורשו מן האזור.

משנתגלתה בריחה של אסיר, הוכרזה כוננות בקרב הס"ס ואנשיו יצאו למרדף. האתרים הראשונים שנבדקו היו תעלות וחורשות בצדי הדרך. בנוסף על חיילים בכלי רכב ממונעים, שיסה הס"ס בבורחים כלבים שאולפו במיוחד לתכלית זו. האבטחה מסביב למחנה ובאזור הביטחון שהקיף אותו תוגברה על-ידי הצבת זקיפי ס"ס במגדלי השמירה של מה שכונה "שרשרת שמירה גדולה", מגדלים שהוצבו במרחק של כמה מאות מטרים עד כמה קילומטרים מגדר המחנה. משמרות של שומרי ס"ס איישו את המגדלים שלושה ימים ולילות. רק ביום הרביעי, או קודם לכן אם האסיר הבורח נלכד, היו השומרים מוחזרים משרשרת השמירה הגדולה.

סיכויי ההימלטות של האסירים הבורחים היו זעומים. ראשית, ראשיהם המגולחים, מדי המחנה והמספר המקועקע על זרועותיהם הקלו את איתורם וזיהוים. שנית, אסירים לא-פולנים נמצאו בארץ לא מוכרת ולא דיברו בשפתה של אוכלוסיית המקום. שלישית, מיד עם גילוי הבריחה היו שלטונות המחנה מודיעים לגסטפו, למשטרה הפלילית ולמשטרת הגבולות. המשטרה הגרמנית, מצוידת במידע על האסירים הבורחים, במספריהם הסידוריים במחנה ובמועד בריחתם, ניהלה חיפושים מדוקדקים בתחום השיפוט שלה. רביעית, שמות האסירים הבורחים הוכנסו לרשימות המבוקשים ונשלחו לכל תחנות המשטרה. כל האמצעים הללו, ובעיקר שני האחרונים, אפשרו לגרמנים ללכוד בורחים גם זמן רב אחרי בריחתם ואף במרחק ניכר מן המחנה.

אסירים שהחליטו לברוח ידעו מן הסתם כי גורלם ייחרץ ברגע שייתפסו. ברוב המקרים היה העונש מוות (בירי, בתלייה או בהרעבה), ולפני כן היה הקרבן נחקר בעינויים קשים בידי הגסטפו בניסיון לחלץ ממנו מידע על הבריחה עצמה ועל כל מי ששיתף אתו פעולה. פעולות עונשין ננקטו גם נגד האסירים האחרים. מתוך ניסיון לסכל בריחות הפעילו שלטונות המחנה ענישה קולקטיבית מסוגים שונים. אחד העונשים היה מסדר ממושך (הארוך שבהם נמשך 19 שעות בימים 6-7 ביולי 1940) שבמהלכו אולצו האסירים לעמוד דום, לשבת על עקביהם או לכרוע על ברכיהם בבוכ (בבירקנאו, למשל), בלי להתחשב בעונת השנה ובמזג האוויר.

צורה אחרת של ענישה קולקטיבית היתה הוצאתם להורג של אסירים מאותו קומנדו או של אסירים שגרו באותו בלוק. בדרך כלל נבחרו להמתה 10 אסירים, אבל במקרים אחדים היה המספר אף גדול יותר. המיתה ברעב היתה מן הנוראות ביותר ונגזרה על מי שנכלא בבונקרים של בלוק 11 ("בלוק המוות") במחנה הראשי של אושוויץ I. בשנת 1941 התנדב האב מקסימיליאן (ריימונד) קולֶבָה, כומר פולני ממסדר הפרנציסקנים, לתפוס את מקומו של אסיר אחר שנדון למוות. קולֶבָה מת ב-14 באוגוסט 1941; האסיר שאותו החליף, פרנצי'שק ג'יבניצ'ק, שרד.

פעולות עונשין בעקבות בריחות לא הוגבלו לאסירים וננקטו לעתים קרובות גם נגד אזרחים מהסביבה. אלה שנחשדו בסיוע לנמלטים נכלאו במחנה, לעתים קרובות עם בני משפחותיהם. במקרים מסוימים נעצרו הוריו של האסיר הבורח והובאו למחנה עד – כך נאמר להם – שהבורח יימצא. עקרון הענישה הקולקטיבית הופעל עד המחצית השנייה של 1943; לאחר מכן ננקטה הענישה הקולקטיבית באקראי. התברר שמבחינתם של אסירים רבים ששקלו בריחה, זה היה מחסום שאין להתגבר עליו.

על כל פנים, היה גורם אחד שבכוחו להקל על בריחה, והוא שאסירים רבים עבדו בשטח רחב הידיים שמחוץ למחנה. סיכויי הבריחה ממקום עבודה מחוץ למחנה היו טובים בהרבה מסיכויי בריחה מן המחנה עצמו. שומרי הס"ס לא יכלו להשגיח מקרוב על כל האסירים בו

בזמן. במצבים מסוימים ניצלו האסירים את תנאי השטח והצליחו להפתיע את השומרים. רוב הבריחות התרחשו אפוא מחוץ למחנה.

לעמדתה של האוכלוסייה המקומית נודעה חשיבות מכרעת בהצלחתם של ניסיונות הבריחה. תושבים שגרו ליד המחנה, הן אלה שהורשו להישאר באזור האינטרסים והן אלה שחיו מחוץ לו, סייעו לבורחים בהזדמנויות רבות והשתתפו בארגון בריחות למרות הסכנות הכרוכות בכך. בשנת 1940 דיווח מפקד אושוויץ למפקד הס"ס והמשטרה בבֶּרְסְלָאוֹ כי "האוכלוסייה המקומית היא פולנית פנטית, וכפי שאישרו מקורות מודיעיניים, היא מוכנה לכל פעולה נגד סגל הס"ס השנא של המחנה. כל אסיר שהצליח לברוח יכול לסמוך על עזרה [שתינתן לו] ברגע שיגיע לחומת המשק הפולני הראשון".¹

החברים בארגוני המחתרת הפולניים שפעלו בסביבת המחנה גויסו מתוך האוכלוסייה המקומית. תנועת ההתנגדות הקדישה את רוב מאמציה לאספקת סיוע חומרי לאסירים, בעיקר באמצעות הברחת מזון ותרופות למחנה. תנועת ההתנגדות גם עזרה ליצור קשרים בין אסירים פולנים לקרוביהם מחוץ למחנה והושיטה סיוע לבורחים. ארגוני מחתרת שונים גם שימשו ערוצים לתקשורת החשאית עם המחנה והבריחו אל מחוץ למחנה מכתבים ודוחות על פשעי הס"ס.²

נסיבות אחרות סייעו אף הן לבורח. בשנת 1942, משהחל אושוויץ לתפקד בתור מרכז ההשמדה של יהודי אירופה, אוחסנו חפציהם של הקרבנות במחסנים במחנה ומשם שוגרו ליעדים שונים ברייך. אסירים שתכננו בריחה הצליחו לפעמים להגיע באורח בלתי חוקי אל הרכוש השדוד ולהצטייד בבגדים אזרחיים, בנעליים ובפריטים חיוניים אחרים. כסף, זהב ויהלומים שהשתייכו ליהודים שנרצחו התגלגלו אף הם לידי האסירים ושימשו אותם לשחד את אנשי הס"ס כדי שיסייעו לבריחתם או למצער יעלימו עין ממעשיהם ברגע המכריע. ואולם מעשה זה היה חושף את האסיר לסכנה גדולה של בגידה או סחיטה.

האסיר הראשון שברח מאושוויץ היה הפולני תדיאוש וִיִּיבֶסְקִי. הוא נעזר בחמישה פולנים שהועסקו כעובדים אזרחיים בחברת בנייה גרמנית שעבדה בשטח המחנה שעתה זה הוקם. ב-6 ביולי 1940 יצא וִיִּיבֶסְקִי מן המחנה בחברתם, כשהוא לבוש בבגדיו של אחד מהם. הוא היה מצויד בכסף ובמזון שסיפקו לו העובדים האזרחיים ועזב את האזור ברכבת משא. שותפיו נעצרו כעבור יומיים, ולאחר חקירה אכזרית נדונו למוות. עונשם הומר אחר כך

¹ ציטוט מתוך מכתב של הס"ס מן ה-19 ביולי 1940 אל אריך פון דם בֶּרְ-צֶלוֹוִסְקִי, file of the escape of Tadeusz Wiejowski, APMO, D-Aul-1/13, card 25.

² Henryk Świeboccki, "Przyobozowy ruch oporu w akcji niesienia pomocy więźniom KL Auschwitz," *Zeszyty Oświęcimskie* 19 (1988), pp. 5-152.

בשלוש מלקות ובכליאה במחנה. רק אחד מהם, בולסלב ביץ', שרד, אך גם הוא מת זמן קצר לאחר המלחמה.³

בעקבות וייבסקי ניצלו עוד רבים הזדמנויות שנקרו בדרכם, לא אחת מתוך ערמה ותחכום ניכרים. הם ברחו לבד ובקבוצות. בריחות רבות היו ספונטניות ונעשו מתוך החלטה של רגע, אך היו ניסיונות רבים שדרשו מידה לא מבוטלת של תכנון. סיכויי ההצלחה של הניסיונות המתוכננים היו טובים בהרבה, בייחוד כשהסתייעו במחתרת הפולנית ובאוקלוסייה המקומית. לעתים היתה העזרה החיצונית גורם מפתח בהצלחת הניסיונות, בייחוד בשנים 1943-1944, כשעלה מספר הבורחים מאושוויץ עלייה חדה.

ההכנות לבריחה כללו קביעת תאריך ותכנון אופן הבריחה ונתיביה לפרטי פרטים, כמו נקודות מפגש עם אנשי קשר של המחתרת. בגדים אזרחיים, פיאות, תוספות למדי ס"ס, מסמכים מזהים ופריטים אחרים שנדרשו לבורחים הוברחו לתוך המחנה. האביזרים והתחפושות השתנו בהתאם לדרך שבה תכננו הבורחים להימלט, כעובדים אזרחיים או כאנשי ס"ס. לעתים סופקו לבורחים מפות שצוירו ביד של נתיב הבריחה. הודעות שהוברחו מאושוויץ מספקות צוהר להכנות הללו:

גברת ידז'קה היקרה: האיש עם סל הנצרים צריך לחכות לנו ביום שלישי, רביעי וחמישי מ-10 בבוקר ועד 1 בצהריים. נהיה ארבעה. אני אהיה לבוש במדים. לאחרים יש שלושה זוגות מכנסיים אזרחיים ושלושה כובעים. דרושים לי כובע במידה 57, ארבעה מקטורנים זוג מכנסיים. אין לי [בגדים] אזרחיים. הרשי לי לחזור על זה עוד פעם: חליפת בגדים מלאה בשבילי, כובע ושלושה מקטורנים. המקום כפי שהוסכם. סקידזין. ליתר ביטחון, אנא שלחי עוד פעם תכנית זמנית ביום שני ותשובה אם התאריך מתאים לך. במקרה של גשם שוטף בשעה 8, היזמה כולה מושהית אוטומטית. אבל אם רק יטפטף אנחנו יוצאים. אני חייב לקבל את תשובתך ביום שני, כי לנוכח אירועים מן הזמן האחרון, אינני יודע מה קורה בחוץ. אז אנחנו מסכימים על 10 בחודש זה, יום שלישי, מ-10 בבוקר ועד 1 בצהרים בסקידזין, כפי שצוין בתכנית. בכבוד רב, קוץ'.⁴

³ עדות בולסלב ביץ', APMO, records of the trial of Rudolf Höss, vol. 3, cards 32-35; מכתב הס מ-19 ביולי 1940 אל בן-צ'לוסקי, cards 22-23; מכתב מפקד הגסטפו במחנה מ-3 באוגוסט 1940 אל מפקד הגסטפו היינריך מילר, שם, כרטיסים 5-8; דיווחו של סטניסלב קרפ-טרויזקי, Danuta, APMO, collection affidavits, file 42, card 73; *Czech, Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945*, Reinbek bei Hamburg, 1989, pp. 40-41, 44-46, 56-57.
⁴ מכתב מ-10 בנובמבר 1942 מאת האסיר בולסלב קוץ' ברה אל חברת AK, הלנה סטופקה, שכיניה ידז'קה, APMO, Varios materials on the resistance movement in Auschwitz concentration camp, file 10, card 10.

14 באוגוסט. "נחש צפע". קבוצה זו חייבת לעזוב את המחנה. כוננות על גשר בוברק ל-20 יום. כוננות מוגברת מחצות עד 3 לפנות בוקר. הדאגה העיקרית היא למחסה בשעות היום, כדי שיוכלו לצעוד בלילה. אנא אמרי לאנה צ'ליצ'קו, זקופנה, ג"ג, פארקשטראסה 935, לעזוב את הבית מיד; הם מחפשים אותה. צריך לעזור לה והיא חייבת לעזוב. בברכה, סטשק.⁵

נהיה ארבעה... כשתהיו מוכנים אמסור לך את התאריך. הדבר החשוב הוא למצוא את הנתיב הטוב ביותר, שיש בו פחות חיילים, כדי שלא יפריעו לנו. נהיה לבושים בסרבליים של פועלים. ובנוגע לתעודות. נרקה הכינה לנו תעודות עם תמונות. קחי אותן ממנה; זה יהיה הכי טוב... אנא כתבי לי מה יהיה הנתיב הטוב ביותר ברגע שנצא מן החורשה שבה נפגשנו, בתחילת דרך וולה, מעט אחרי תחנת הרכבת. זו תהיה התחנה הראשונה שנוכל לקבוע בה פגישה. אנא תארי בפירוט את הצעד הבא וכמו כן את אותות הזיהוי שיאפשרו לנו להבין זה את זה.⁶

אלפונס, 25 בנובמבר 1944. אנא מסור נקודת מפגש לאדם אחד על כביש אושוויץ-קולוביץ'-קטוביץ וכן מפה וססמה. בסופו של דבר, מנקודה זו ואילך הוא יכול לנסוע באופניים. בכל אופן, הדברים צריכים להיות מוכנים ביום חמישי או ביום שישי (בשביל רומק). לך מופקד על הכנת תעודות ופיאה בשבילו ביום שני. נשיקות, סטקלו.⁷

תנועת ההתנגדות הבטיחה נתיבי בריחה באמצעות רשת של קשרים. אם עלה הניסיון יפה, הועבר הבורח לטיפולם של אנשי קשר באמצעות שימוש בססמה המתאימה. אבל הסיוע לא הסתיים בשלב הזה. השלב הבא, החשוב ביותר, היה למצוא מקום מקלט זמני לבורחים כדי שיוכלו להחלים. ההתאוששות נמשכה לפי מצבם הגופני מימים אחדים ועד כמה שבועות. זמן זה נוצל להכנת מסמכי זיהוי מזויפים וכרטיסי עבודה, ואלה הקנו להם מעמד חוקי בתנאי הכיבוש. לאחר מכן הוצבו הבורחים, בהתחשב ברצונותיהם, לפעילות התנגדות ליד המחנה או ביחידות פרטיזנים שפעלו בהרים. אחרים הועברו לגנרל-גוברנמן הפולני והסתתרו שם או הצטרפו לשורות המחתרת הפולנית.

במקרים רבים ברחו האסירים מאושוויץ כשהם מתחזים לאנשי ס"ס. כך הצליחו לברוח ב-29 בדצמבר 1942 ארבעה אסירים: הפולנים יאן קומסקי (בֶּרְס), בולסלב קוצ'בֶּרה ומיצ'י סלב

⁵ קטע מתוך מכתב מ-1944 מאת האסיר סטניסלב זיגולה לאשת קשר של ה-AK, ברוניסלווה דלוציאק, שם, כרך 1, כרטיס 38.

⁶ קטע מתוך הודעה מ-1944 מאת האסיר סטניסלב זיגולה לאשת קשר של ה-AK, ברוניסלווה דלוציאק, כרך 9, כרטיס 55.

⁷ הודעה מוצפנת מ-25 בנובמבר 1944 מאת האסיר סטניסלב קלודז'ינסקי, המכונה סטקלו, אל חבר ה-PPR מריאן ג'ר, המכונה אלפונס, שם, כרך 3, כרטיס 203.

ינושׁווסקי והגרמני אוטו קוֹסל. הם יצאו בעגלה רתומה לסוס, כשקוצ'בֶּרה משמש מלווה לבוש במדי ס"ס. הם עברו באין מפריע בנקודות הביקורת של הס"ס והצליחו לחצות את שרשרת השמירה.⁸

בריחתם תוכננה ותואמה עם שותפים מחוץ למחנה. המכתב לגברת יִדְז'קה שצוטט קודם היה אחד ממסרים רבים שהעבירו אסירים אלה לחברי המחתרת שפעלו בחוץ. בתכתובת סוכמו הפרטים, נקבעו תאריכים רק כדי לדחותם, הוצעו מועדים חדשים, שונה נתיב הבריחה. לבסוף הוחלט לבצע את הניסיון ב-29 בדצמבר. האסירים הבורחים היו אמורים להגיע לברושקוביץֶה, שרוקנה מיושביה ונועדה להיות מסופחת למחנה. שם, באחד הבתים, החביאה ינינה קיטוך, פולנייה שסייעה לאסירים בורחים, בגדים אזרחיים בשביל הבורחים. קיטוך היא שהבריחה למחנה מפה של נתיב הבריחה המתוכנן. בהתאם לתכנית, לאחר שחצו את שרשרת השמירה, יצאו ארבעת האסירים לברושקוביץֶה. המפה הנחתה אותם אל הבית, ושם מצאו את הבגדים האזרחיים בעליית הגג. לאחר שהתחפשו, הוביל אותם אנדז'י הקֶט, חבר בתא של ה-AK, צבא המולדת, שפעל סמוך למחנה, לליבִיז' שליד אושוויץ והסתיר אותם בביתו. לאחר מכן הוברחו הבורחים לגנרל-גוברנמן.

בסופו של דבר נתפסו כולם. בְּרֶס (קומסקי) וינושׁווסקי נעצרו בקרקוב במהלך לכידת חשודים ברחובות, קוצ'בֶּרה וקוֹסל נפלו לידי הגרמנים בוורשה. בְּרֶס נכלא בשנית באושוויץ, אף כי שלטונות המחנה לא זיהו אותו בתור בורח. הוא העביר את המלחמה בשורה של מחנות וניצל. ינושׁווסקי התאבד כנראה בשעה שנשלח חזרה לאושוויץ, שכן לא הגיע למחנה. קוֹסל נכלא שוב במחנה ב-25 בספטמבר 1943 ואחר כך הועבר למחנה הריכוז פלוֹסְנְבירג. הוא שרד את המלחמה. קוצ'בֶּרה נהרג בזמן המלחמה.⁹

חצי שנה לפני כן ברחו ארבעה אסירים פולנים במבצע נועז דרך מחסן המזון של הס"ס ששכן סמוך למחנה הראשי. הם התגנבו בשבת אחר הצהריים, 20 ביוני 1942, למרתף של בניין המחסן הסגור, ששמר עליו איש ס"ס. בעזרת מפתחות שהכינו מבעוד מועד פתחו את חדר הדוודים ודרכו פרצו לחדר שאוחסנו בו מדי ס"ס ולמחסן הנשק והתחמושת. כשהם לבושי מדים וחמושים, הם גנבו מכונית מהמוסך הסמוך ונסעו לדרכם. הם הצליחו לעבור את נקודת

⁸ הבריחה של אוטו קוֹסל, יאן בְּרֶס (קומסקי), בולסלב קוצ'בֶּרה ומיציִסלב ינושׁווסקי, APMO, telegrams on attempted escapes, Kriminalpolizei Hohensalza (Inowrocław), A-Au-I-1, card 9; תיאור של האסיר לשעבר יאן קומסקי, collection affidavits, file 71, cards 66-68. ⁹ Janina Kajtoch, "Znałam ludzi dobrej woli," *Kominy: Oświęcim 1940-1945*, Warsaw, 1962, pp. 330-334; Józef Garliński, *Fighting Auschwitz*, London, collection affidavits, file 68, 1975, pp. 163-164, 269, 273; עדותה של הלנה סטופקה, Andrzej Harat, "Reminiscences from the Time of Occupation," card 127; APMO, collection reminiscences, file 54, cards 52, 55-57.

הביקורת של הס"ס ולצאת באין מפריע מהאזור שמסביב למחנה. אחר כך הגיעו לגנרל-גוברמן. אחד מהם נהרג כנראה בוורשה; שלושת האחרים שרדו את המלחמה.¹⁰ אסיר פולני אחר, יז'י בילצקי, ברח לבוש מדי ס"ס עם האסירה היהודייה צילה ציבולסקה. בילצקי קיבל את המדים מאסיר אחר, תדיאוש סרוגי, שעבד במחסן הבגדים של הס"ס. סרוגי גם סיפק לו אישור יציאה של הס"ס. ב-21 ביולי 1944 הופיע בילצקי מחופש לאיש ס"ס במקום עבודתה של ציבולסקה בבניין המפקדה. הוא הציג את עצמו לפני משגיחת הס"ס בתור בעל תפקיד בגסטפו של המחנה והורה לה למסור לידיו את אסירה מספר 29558 כדי לקחת אותה לחקירה. משגיחת הס"ס השתכנעה מן התחפושת ומילאה את הפקודה. בילצקי ליווה את ציבולסקה אל מחוץ לשטח השמור של המחנה. בנקודת הביקורת של הס"ס הציג אישור יציאה מזויף. אחרי שצעדו עשרה לילות הגיעו השניים לגבול הגנרל-גוברמן בלא אירועים מיוחדים. משפחה פולנית מן הכפר פז'מ'צ'ני שליד רקלוויץ נתנה מקלט לציבולסקה; בילצקי הצטרף ליחידת פרטיזנים של ה-AK. שניהם ניצלו. לימים הוענק לבילצקי אות חסיד אומות העולם מטעם יד ושם על העזרה שהושיט ליהודים בזמן המלחמה.¹¹

בשיטה הזאת ברחו גם האסיר הפולני אדוארד גלינסקי ומלה צימטבאום, יהודייה פולנייה שהגיעה לאושוויץ במשלוח ממחנה מלין בבלגיה. ואולם ניסיון הבריחה שלהם הסתיים בכי רע. צימטבאום שימשה שליחה ומתורגמנית של הס"ס, וניצלה את הגישה שהיתה לה לחדר המשמר של הס"ס כדי להשיג אישור יציאה ריק. גלינסקי קנה מדים מאיש ס"ס. ב-24 ביוני 1944 התחזה גלינסקי לאיש ס"ס והוליך את צימטבאום אל מחוץ לשטח השמור. בנקודת הביקורת של הס"ס הוא הציג את אישור היציאה המזויף. כשבועיים לאחר מכן לכד סוור גבולות גרמני את שני הבורחים באזור הרי הֶבְּסְקִידים. הם הוחזרו למחנה ואחרי חקירה נדונו למוות. הם הוצאו להורג ב-15 בספטמבר 1944.¹² שני אסירים פולנים אחרים, אנטוני ויקרט והנריק קוויטקובסקי, השתמשו במדי ס"ס כשברחו ב-9 בספטמבר 1944 עם עוד שלושה חברים, פולנים אף הם. לאחר מכן, ב-28 בספטמבר,

¹⁰ מברקים בעניין בריחת האסירים ק' פֶּיֶכּוּבּוּסְקִי, ס"ג יֶסְטֶר, יוֹזֶ'ף לֶמְפֶּרְט, א' בְּנֶדֶרָה, APMO, files of gestapo Lodz, IZ-8/3, cards 67, 67a collection affidavits, file 4, cards 572-577, file 27, cards 66-70, file 67, פֶּיֶכּוּבּוּסְקִי, cards 169-173; Garliński, *Fighting Auschwitz*, pp. 271-272.

¹¹ מברקים בעניין בריחתם של צילה סְטוּוֹיֶסְקִי (ציבולסקה) ויז'י בילצקי, files of gestapo Lodz, IZ-8/4a, cards 67, 68 collection affidavits, file 16, cards 57-61, file 104, cards 104-108, file 52, cards 126-128.

¹² מברקים בעניין בריחתם של מלה צימטבאום ואדוארד גלינסקי, files of gestapo Lodz, IZ-8/4a, cards 20-23 pp. 109-119; Tomasz Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, Warsaw, 1980, pp. 65-76; Czech, *Kalendarium*, pp. 805, 879.

השתמשו באותה תחבולה שני פולנים דוברי גרמנית, לאונרד זֶדזקי ואלפונס שומנסקי, ולקחו אתם בבריחתם עוד ארבעה אסירים פולנים. לשני הניסיונות קדמו הכנות מדוקדקות. אסירים חברים שעבדו במחנה הס"ס ובבית הדפוס של המחנה סיפקו להם מדים ואישורי יציאה ריקים של הס"ס. כל פרטי המבצע, ובהם פגישות עם אנשי קשר, תואמו עם מפקד יחידת הפרטיזנים סוסיִנקה של ה-AK, יאן וּבז'יִצֶק. זופיה זדרובֶק, אשת הקשר של ה-AK שפעלה באזור המחנה וקיימה מגע חשאי עם האסירים, העבירה סדרה של מסרים. כל המשתתפים הצטרפו לאחר מכן ליחידות פרטיזנים של ה-AK: יחידת סוסיִנקה שפעלה ליד המחנה ויחידת גֶרבניק שפעלה בהרי הֶסקידיים. באותה שנה נמנו עם היחידות הללו כ-30 אסירים שברחו מאושוויץ.¹³

בעדותו אחרי המלחמה אמר וּבז'יִצֶק כי עם פקודיו ביחידת סוסיִנקה נמנו גם כמה בורחים לא-פולנים, ובהם יוזף פרים, יהודי מברנו; ואסיל מְלוויץ', יוגוסלוי; ושני סובייטים, גיאורגי ניקורוב ואנדריי פּוּולי. פרים ברח ממחנה המשנה יוּישוּביִצָה בחורף 1943, והפרטיזנים מצאו אותו והשאירו אותו אצלם שבעה חודשים עד שהתאושש. מְלוויץ' ניצל את הבלבול שנגרם בעקבות היתקלות קצרה בין פרטיזנים לליווי הס"ס כדי לברוח.¹⁴

יחידת הפרטיזנים יְרוּסֶלֶב דְּברובסקי, תחת פיקודו של ה-AL, צבא העם הפולני הפרו-קומוניסטי, פעלה אף היא באזור הסמוך למחנה. ב-1944 לחמו בשורותיה שלושה שבויי מלחמה סובייטים שברחו מן המחנה: פיטר נוביקוב, ואסילי נוביקוב ויאן שוליק.¹⁵

בורחים מאושוויץ שהצטרפו ליחידות הפרטיזנים ופעלו בסביבת המחנה נהגו לעתים קרובות באומץ לב יוצא דופן. ב-18 באוקטובר 1944 עצרו הבורחים הפולנים ס' פורדינה ואנטוני וִיקרט, מחופשים לאנשי ס"ס, עגלה רתומה לסוס שהובילה שני אסירים ושלושה שומרים. הם הציגו את עצמם כאנשי הגסטפו של המחנה, ערכו חיפוש יסודי בעגלה, בדקו את אישור היציאה של שומר הס"ס ואמרו לו שהם לוקחים אתם את האסירים לחקירה של הגסטפו. שניים מן האסירים המשוחררים הללו, סטניסלב זיגולה ומריאן שְׁיֶר, הצטרפו אחר כך ליחידת סוסיִנקה.¹⁶ ככל הנראה, האירוע הזה הוא שהניע את מפקד אושוויץ, ריכרד בֶּר, להוציא ב-7

¹³ עדויות של האסירים לשעבר סטניסלב מְלינסקי וסט' זֶק'וּוסקי, הנריק קוּוִיטקובסקי, י' פֶרְזֶנר, ו' מְלישוּוסקי, תדיאוש סרוגי וזופיה זדרובֶק, collection affidavits, file 4, cards 504-506, file 65, cards 58-60, file 12, cards 175-178, file 16, cards 70-71, file 52, card 125, file 11, Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 163-169; Świeboccki, cards 12-13 "Przyobozowy ruch oporu," pp. 99-100, 113.

¹⁴ עדות יאן וּבז'יִצֶק, collection affidavits, file 14, cards 17-18.
¹⁵ Stanisław Wałach, *Partyzanckie noce*, Cracow, 1970, p. 302; עדות פ' שלֶכְצִיץ, collection affidavits, file 4, card 534.

¹⁶ עדותו של האסיר לשעבר סטניסלב זיגולה, collection affidavits, file 4, cards 440-444; Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 170-178; ב-3 בדצמבר 1944 נהרגו האסירים פורדינה וְשֶׁר בהיתקלות עם אנשי ס"ס בבז'ש'צ'ה-בודי. וִיקרט נתפס אבל הצליח להימלט מהמכונת שהובילה אותו חזרה לאושוויץ ושרד את המלחמה. ראו: Sobański, *ibid.*, pp. 176-178.

בנובמבר 1944 פקודה ולפיה, בין היתר: "מאחר שתנועת ההתנגדות הפולנית [AK] נכנסת לאזור האינטרסים של מחנה הריכוז אושוויץ במדי ס"ס וורמכט, נדרש פיקוח הדוק יותר על כל סגל הס"ס והוורמכט".¹⁷

מדי פעם נעזרו הבורחים באנשי ס"ס. לדוגמה, האסיר היהודי זיגפריד (ויטיסלב) לְדֶרְ, שהובא לאושוויץ מגטו טרזיינשטט, נעזר בבריחתו באיש הס"ס ויקטור פֶּסְטֶק, גרמני מרומניה, שנחשב בעיני האסירים אדם הגון. לְדֶרְ יצא מאושוויץ-בירקנאו ב-7 באפריל 1944 לבוש במדים של איש ס"ס, כשהוא מלווה בפֶּסְטֶק. הם נסעו ברכבת לפראג ועברו בהצלחה בביקורות הגבולות. לאחר מכן הגיע לְדֶרְ לגטו טרזיינשטט כדי לדווח לאחרים על גורל היהודים באושוויץ. הוא הצטרף לתנועת ההתנגדות הצ'כית וניצל. ואולם גורלו של פֶּסְטֶק היה מר. הוא חזר לאושוויץ מתוך כוונה לארגן עוד בריחה, ועם שובו נעצר בידי הס"ס. פֶּסְטֶק נורה לאחר חקירה אכזרית ב-8 באוקטובר 1944.¹⁸

חייבים לזכור כי ניסיונות בריחה שנעשו מתוך שיתוף פעולה מצד אנשי ס"ס היו כרוכים בסיכון גדול, והתכנית יכלה להיחשף כל רגע. שני אסירים יהודים – דניאל אוסטבאום, חבר פעיל בארגון המחתרתי של אסירי הזונדרקומנדו בבירקנאו, ופרו לְנֶגֶר, נפלו קרבן לפרובוקציה של איש הס"ס דוברובולני, פולקסדויטשה מסלובקיה. במועד כלשהו ב-1944 הוא הוביל אותם למרחק של כמה קילומטרים מחוץ למחנה וירה בהם.¹⁹

ניסיון בריחה אחר, של חמישה אסירים שהיו פעילים במחתרת המחנה, הסתיים אף הוא בכי רע. הקושרים היו אוסטרי אחד וארבעה פולנים. הבריחה תוכננה ל-27 באוקטובר 1944. לפי התכנית, שני אנשי ס"ס ששוחדו היו אמורים להבריח את האסירים אל מחוץ למחנה במשאית שהובילה כביסה מלוכלכת לבִּילְסְקוֹ. לאחר מכן היתה המשאית אמורה לעצור בחורשה ליד הכפר לְקִי, ושם היו האסירים אמורים להימסר לידי איש קשר של המחתרת. ואולם אחד מאנשי הס"ס דיווח לגסטפו של המחנה על הבריחה המתוכננת. ב-27 באוקטובר יצאה המשאית והאסירים בתוכה משער המחנה, אך ליד המחסום וביתן הביקורת נעצרה, ואנשי ס"ס חמושים עלו עליה. לאחר מכן סבה המשאית על עקבותיה ועצרה לפני בלוק 11.

¹⁷ Standortsonderbefehl, November 7, 1944, APMO, trial of the Auschwitz SS personnel, file 39, cards 236-237

¹⁸ מברק בעניין בריחתו של זיגפריד לְדֶרְ, IZ-8/4a, cards 61-63; files of gestapo Lodz, Hermann Langbein, *Menschen in Auschwitz*, Vienna, 1972, pp. 497-500; Hans Günther Adler, *Theresienstadt 1941-1945*, Tübingen, 1955, p. 152; אריך קולקה, "בריחת אסירים יהודים ממחנה אושוויץ-בירקנאו ומאמציהם לעצור את ההשמדה", בתוך ישראל גוטמן ורחל מנבר (עורכים): מחנות הריכוז הנאציים: הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי הרביעי של חוקרי השואה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 317-318; על הוצאתו להורג של ויקטור פֶּסְטֶק ראו: APMO, trial of the

Auschwitz SS personnel, file 196a, card 554, Mat. 1487

¹⁹ Filip Müller, *Sonderbehandlung: Drei Jahre in den Krematorien und Gaskammern von Auschwitz*, Munich, 1979, pp. 88-89; Irena Perkowska-Szczypiorska, *Pamiętnik łączniczki*, Warsaw, 1962, pp. 228-230; קולקה, "בריחת אסירים", עמ' 317; עדות האסיר לשעבר אלטר פינזילֶר, collection affidavits, file 14, card 23

האסירים המתחבאים הורדו ונכלאו בבונקרים של הבלוק. כולם בלעו רעל. שניים מתו, ובשלושת האחרים נעשתה החייאה. עוד שני אסירים אוסטרים שסייעו להכין את הבריחה נכלאו גם הם בבונקרים. לאחר חקירה נתלו כל חמשת האסירים הנוותרים ב-30 בדצמבר, כמה שבועות בלבד לפני שחרור המחנה.²⁰

בריחות רבות היו כרוכות בהכנת מקומות מסתור או בונקרים מחוץ לגדרות המחנה ליד המקומות שבהם עבדו האסירים, וביום שנקבע היו האסירים מסתתרים בהם. הבורחים נעזרו לעתים קרובות בחבריהם למאסר. אלה היו מסווים את השטח ואת מקום המחבוא עצמו, מפזרים עלי טבק לא מעובדים ושופכים מסביבו טרפנטין כדי להרחיק משם את כלבי הס"ס. האסירים הבורחים היו נשארים במחבוא שלושה ימים – כאורך הכוננות שעליה הכריז הס"ס אחרי בריחות. בשלושת הימים האלה אייש הס"ס את העמדות במגדלי השמירה. עם ביטול הכוננות והחזרת אנשי הס"ס, היו האסירים הבורחים יוצאים ממחבואם וממשיכים בדרכם. בשיטה הזאת נקטו שני אסירים יהודים, אלפרד קלר מאוסטריה וסטפן ברטקובסקי מפולין, ביוני 1944, במטרה ליצור קשר עם ה-PPR, מפלגת הפועלים הפולנית (הקומוניסטית) ועם הצבא האדום. הבריחה החלה במחבוא במפעלי DAW, ליד המחנה הראשי. בעזרת המחתרת הפולנית שפעלה באזור הצליחו שני הבורחים להגיע לוורשה, אבל הם לא שרדו את המלחמה. שניהם נהרגו בוורשה; ברטקובסקי נפל בקרב בזמן מרד ורשה.²¹

לאסירים יהודים היה קשה לברוח מן המחנה, בעיקר משום שלא יכלו להסתמך על עזרה של קרובים או ידידים בפולין. יתר על כן, קשריהם עם ארגוני ההתנגדות והמחתרת הפולניים היו מוגבלים. הבריחה היתה קשה גם לאסירים אחרים שלא דיברו פולנית ולא היו להם בפולין קרובים לברוח אליהם.

מפעלי DAW שימשו קרש קפיצה לבריחתם של שני אסירים פולנים, חברי ארגון ההתנגדות הרב-לאומי, קבוצת המאבק אושוויץ. ב-27 ביוני 1944 הסתתרו השניים במרתף בטון קטן. למחרת היום עזבו את מקום מחבואם ויצאו לפגוש את אנשי הקשר שלהם מהמחתרת, חברי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית שפעלה באזור. הם הוברחו לקרקוב, ולאחר מכן חזרו לאזור כדי לסייע לאסירים. ב-27 באוקטובר 1944 נהרג אחד הבורחים, קונסטנטי יג'לו, בקרב עם אנשי ס"ס בכפר לְקִי-ז'סוֹלָה, בזמן שקיבל לרשותו אסירים נמלטים.²²

²⁰ Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 207-217; Czech, *Kalendarium*, pp. 917, 953, 954; Langbein, *Menschen in Auschwitz*, pp. 493-494 שהוברחו מן המחנה למחתרת הפולנית מאת יוזף צירנק'ביץ' (28 באוקטובר 1944) וסטניסלב קלודז'נסקי (2 בנובמבר 1944), materials on the resistance movement, file 3, cards 193-194.
²¹ מברק בעניין בריחתם של האסירים ל' לוקמניס (אלפרד קלר) וסטפן ברטקובסקי, files of gestapo Tadeusz Iwaszko, "Häftlingsflüchten aus dem KL ;Lodz IZ-8/4a, cards 5-6 .Auschwitz," *Heft von Auschwitz* (1964), p. 33
²² מברק בעניין בריחתם של קונסטנטי יג'לו וט' סובנסקי, files of gestapo Lodz, IZ-8/4a, cards .Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 79-86, 207-208, 212-214 ;25-26

במחצית השנייה של יולי 1944 ברחו שני חברים יהודים בארגון ההתנגדות הרב-לאומי ממקום מחבוא שהוכן מראש. השניים היו יוסף (פפי) מייזל מאוסטריה ושמעון ז'ידוב-ווינ'ק מפולין. לאחר שנפגשו ליד המחנה עם אנשי הקשר שלהם במחנת, הוברחו השניים לקרקוב והועברו לידי הסניף המקומי של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית. תחילה הסתירה אותם משפחה בקרקוב, ואחר כך הם הוסתרו מחוץ לעיר. שניהם ניצלו.²³

אסירי אושוויץ-בירקנאו ברחו בשיטות דומות. באמצע יולי 1944 ברחו ארבעה אסירים לאחר שהתחבאו בבונקר שהוכן מראש בגזרה שכונתה "מקסיקו". הבורחים הצליחו לצאת מאזור המחנה ופגשו את איש הקשר סילווסטר פּוֹל מְחַלְמֶק, וזה הוביל אותם אל ספינת גרר שעגנה בנהר ויסלה ליד גרומ'ץ הסמוכה לאושוויץ. סרן סטניסלב שידלובסקי וצוותו הפולני הסתירו את הבורחים בגומחה מיוחדת, ולאחר שעברו את ביקורת הגבולות, הביאו אותם לנמל דומב'יה ליד קרקוב. לאחר מכן עלו הבורחים על ספינת נוסעים קטנה והפליגו בה לנובי קורצ'ין. משם הם הגיעו ליחידת פרטיזנים של ה-AK ולחמו בשורותיה נגד כוחות הכיבוש הגרמניים באזור קיל'צה, מ'כוביצ'ה ו'דז'יוב.²⁴

חודשים אחדים קודם לכן הצליחו לברוח מבירקנאו שני יהודים סלובקים – ולטר רוזנברג, שלאחר מכן אימץ את השם רודולף וְרֵבָה, ואלפרד וְצֶלֶר.²⁵

צ'סלב מורדוביץ', יהודי פולני, וארנוסט רוזין, יהודי מסלובקיה, ברחו אף הם. ב-27 במאי הם הסתתרו מחוץ לגדר המחנה בבונקר שחפרו במפעל החצץ. בערב המחרת קרס הבונקר ושני הגברים שהתחבאו בתוכו כוסו בעפר. הם חפרו בציפורניים והצליחו לפלס את דרכם החוצה, עברו על פני שומרי הס"ס ויצאו מן השטח השמור. לאחר מכן הם הגיעו לעיירה הסלובקית ליפטובסקי סוֹטִי מיקוֹלֶש, פגשו שם נציגים של המועצה היהודית הסלובקית ושל רשויות הכנסייה ומסרו להם דיווח מפורט על המחנה ועל הרצח ההמוני בתאי הגזים של בירקנאו. הדוח הוברח למערב. שני הבורחים שרדו את המלחמה, אם כי בשביל מורדוביץ' לא בישרה

²³ מברק בעניין בריחתם של יוסף מייזל ושמעון ז'ידוב, files of gestapo Lodz, IZ-8/4a, cards 73-74; עדויות האסירים לשעבר יוסף מייזל, ל' מוטיקה, שמעון ז'ידוב-ווינ'ק, collection affidavits, file lwaszko, "Häftlingsflüchten," pp. 32-33; 41, cards 53-54, file 99, cards 6, 34-42

²⁴ מברק בעניין בריחתם של ר' קורדק וז' מיקלק, files of gestapo Lodz, IZ-8/4a, cards 58-59; עדות האסיר לשעבר י' פפוגה וסילווסטר פּוֹל, י' נוֹסֶק וס' סוֹסִין, collection affidavits, file 67, cards 73-74, file 85, cards 120-121, file 86, cards 28-29, 31-34, file 89, cards 11-12 Ryszard Kordek, "Powrót," *Ucieczki do wolności: Wspomnienia Polaków z czasu wojny i okupacji*, Poznan, 1980, pp. 376-419; Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 102-114

²⁵ למידע נוסף על וְרֵבָה וְצֶלֶר, ראו מאמרו של מירוסלב קרני בכרך זה.

הבריחה את סוף דרך הייסורים. בסתיו 1944 הוא נעצר בברטיסלובה ונשלח לאושוויץ בשנית. למזלו, הס"ס לא זיהה אותו. בהמשך הועבר למחנה אחר ושרד שם עד השחרור.²⁶

ב-19 בנובמבר 1943 ברחו שני אסירים פולנים בדרך יוצאת דופן. הם חוללו קצר בגדר המחושמלת, כיבו את התאורה ולאחר מכן חתכו את גדר התיל ונמלטו. זקיפי הס"ס המופתעים והמבולבלים במגדלי השמירה פתחו באש, אך זו לא היתה יעילה ביותר בחשכה המוחלטת ששררה במקום. הבורחים הצליחו לחצות את אזור המחנה. אחד מהם, יז' טבן, הגיע לקרקוב, והמחתרת המקומית פרסה עליו את חסותה. האחר, יז' צ'ליצ'קו, הסתתר בִּזְקוֹפְנָה והצטרף אחר כך ליחידת פרטיזנים. הוא נפל בקרב עם חיילים גרמנים. טבן לחם בשורותיהן של יחידות פרטיזנים של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית המחתרתית עד סוף המלחמה. בהנחיית תנועת ההתנגדות הפולנית, בין סוף 1943 לתחילת 1944 הוא חיבר בקרקוב דוח על אושוויץ ותיאר בו אירועים שהתרחשו במחנה מאביב 1942 ועד סתיו 1943 ונדרש גם לשנים הראשונות לקיום המחנה. תנועת ההתנגדות הפולנית הבריחה את הדוח שלו למערב במחצית הראשונה של 1944. הדוח פורסם עם דוחות אחרים בחוברת *מחנות השמדה גרמניים: אושוויץ ובירקנאו* תחת הכותרת "דוח של רב סרן פולני". הדוח של טבן נודע בצורה זו במשך שנים רבות בהיסטוריוגרפיה של הכיבוש הנאצי.²⁷

דוחות אלה לא היו היחידים שחיברו אסירים בורחים. הדו-שבועון *דוחות מצרפת*, שראה אור בהוצאת המשלחת הצרפתית למידע בלונדון, פרסם בגיליון של 15 בספטמבר-1 באוקטובר 1944 כתבה של שישה עמודים: "המחנה בדֶרְנְסִי ומחנות ההשמדה בפולין". זה היה דוח על המחנות, פרי עטו של בורח יהודי אלמוני מאושוויץ. אחרי שנכלא במחנה דֶרְנְסִי, הוא גורש עם משפחתו לאושוויץ II-בירקנאו. הוא ציין כי אשתו ובתו מתו כנראה בתאי הגזים. זמן מה לאחר הגעתו, הוא הועבר למחנה המשנה נוי-דאכס ונמלט משם כשעבד במכרה הפחם שעבדו בו אסיריו של מחנה המשנה. על-פי המידע שבדוח שלו, הוא ברח משם ב-7 בספטמבר 1943.²⁸ ממברקים ששלחו שלטונות המחנה עולה כי באותו תאריך ברחו מנוי-דאכס שני אסירים יהודים: שארל זוסמן, 31, צרפתי, ואיציק רוזנבלט, 24, פולני. רוזנבלט

²⁶ מברק בנוגע לבריחתם של צ'סלב מורדוביץ' וארנוסט רוזין, files of gestapo Lodz, IZ-8/4, cards 118, 119; עדות האסיר לשעבר צ'סלב מורדוביץ', collection affidavits, file 50, cards 103, 107-111; מרטין גילברט, אושוויץ ובעלות-הברית, תל אביב תשמ"ח, עמ' 197, 212-211, 215, 246, 299-297; אריך קולקה, "חמש בריחות מאושוויץ והדיהן", ילקוט מורשת ג (כסלו תשכ"ה), עמ' 32-34.

²⁷ מברק בעניין בריחתם של יז' וְסוֹלוֹבְסְקִי (טבן) ור' צ'ליצ'קו, files of gestapo Lodz, IZ-8/3a, card 113; עדות האסיר לשעבר יז' טבן, collection affidavits, file 98, cards 4, 5, 12-24; דוח של טבן, materials on the resistance movement, file 5a, cards 307-332; גילברט, אושוויץ ובעלות-הברית, עמ' 214.

²⁸ "The Camp at Drancy and the Extermination Camps in Poland" (copy), Archives of the Polish Sikorski Institute, London, call no. A.12 73/5.

נלכד זמן קצר לאחר מכן והוחזר למחנה ב-9 בספטמבר.²⁹ העדר מידע על תפיסתו של זוסמן מרמז שהוא מחברו של הדוח שפורסם בלונדון.

הגם שהדוחות שחיברו הבורחים הפולנים ויטולד פילצקי וסטניסלב כיבינסקי לא פורסמו בזמן המלחמה, יש בהם עניין מיוחד. פילצקי, איש תנועת ההתנגדות הפולנית, נודע כאסיר מרצון באושוויץ. הוא הניח במכוון שילכדו אותו במצוד שערכו הגרמנים ברחובות ורשה בספטמבר 1940 כדי להגיע למחנה ולארגן בו את התנגדות האסירים. הוא נכלא בשם תומאש סְרַפִּינסקי, וכבר ב-1940 היה לאחד ממפקדיו של ארגון המחתרת של המחנה המסופח ל-AK. בשעות הלילה של 27 באפריל 1943 ברחו הוא ועוד שני פולנים ממאפיית המחנה, לאחר שחסמו תחילה את הדלת של עמדת הס"ס. לאחר צאתו לחופשי, הוא היה פעיל ב-AK בורשה וחיבר דוחות על המחנה. בספרו Six Faces of Courage, שראה אור בלונדון 1978, תיאר מייקל פוט את פילצקי כאחת הדמויות החשובות ביותר בתנועת ההתנגדות האירופאית.³⁰ מחבר הדוח השני, סטניסלב כיבינסקי, ברח ב-20 במאי 1943 עם שני פולנים אחרים בזמן שעבד במדידות ובמיפוי באזור המחנה. הדוח שחיבר באותו קיץ אחרי בריחתו, "תמונות מאושוויץ", הועבר למחתרת הפולנית. לאחר מכן לחם כיבינסקי בשורות ה-AK באזור המחנה.³¹

ב-28 ביולי 1942 ברחו שלוש אסירות ממחנה העונשין בפודי: אליסיה זְרִיטְקֵיבִיץ', פאולינה גורסקה ואריקה קְרַאוֹזָה. זְרִיטְקֵיבִיץ' היתה פולנייה; שתי האחרות תוארו כגרמניות. הן ניצלו את היעדרותו הזמנית של שומר הס"ס, השליכו שמיכה על גדר התיל וטיפסו החוצה. ליקוי לבנה התרחש בשעה שהאסירות טיפסו על הגדר. אחרי שהגיעו לחורשה סמוכה, נפרדו דרכיהן של הבורחות. זְרִיטְקֵיבִיץ' הגיעה לקרקוב ויצרה שם קשר עם ארגון ההתנגדות המקומי. קְרַאוֹזָה נתפסה והוחזרה לאושוויץ, ובאוגוסט 1944 הועברה למחנה הריכוז רֶנְסֶבְרִיק.³²

²⁹ מברקים בעניין בריחתם של שארל זוסמן ואיציק רוזנבלט, לכידתו של האחרון וכליאתו מחדש, files of gestapo Lodz, IZ-8/2, cards 165-167.

³⁰ על בריחת האסירים תומאש סְרַפִּינסקי (פילצקי), י' רֶטְקוֹ (רֶדְזִי) וא' צ'יִסְלִיסקי, telegrams on attempted escapes, cards 116-118; דוח שחיבר ויטולד פילצקי לאחר בריחתו, collection reminiscences, file 130, cards 3-14, file 183, cards 4-71; אחרי המלחמה, שם, תיק 130, כרטיס 120-16; Garliński, *Fighting Auschwitz*, pp. 163-173; 265, 266; Edward Ciesielski, *Wspomnienia Oświęcimskie*, Cracow, 1968, pp. 112-178.

³¹ על בריחתם של סטניסלב כיבינסקי, י' רוֹטְרַ (בְּסִינסקי) וק' ז'בובסקי, telegrams on attempted escapes, card 145; materials on the resistance movement, file 34, cards 55; 57-58, 60, 80-82; S. Chybinski, "Pictures from Auschwitz" (report), *ibid.*, file 5b, cards 343-401; Świeboccki, "Przyobozowy ruch oporu," pp. 53-54.

³² מברק בעניין בריחתן של אליסיה זְרִיטְקֵיבִיץ', פאולינה גורסקה, אריקה קְרַאוֹזָה, files of gestapo collection affidavits, Lodz, IZ-8/3, cards 84, 84a; עדות האסירה לשעבר אליסיה זְרִיטְקֵיבִיץ',

נעשו עוד כמה ניסיונות לברוח ממחנה העונשין בוודי. הגדול שבהם אירע בערב של 29 בדצמבר 1942, כאשר תשע נשים רוסיות ברחו אל החופש. לא ידוע מה עלה בגורלן.³³ כמה אסירים ניסו לברוח במנהרות. ניסיון מעין זה נעשה בקיץ 1944 במחנה המשנה אינטרכטסהיטה בשווייטחווביץ. מתכנני הבריחה חפרו מנהרה מבלוק בבנייה אל תעלה מחוץ למחנה, סמוך למגדל שמירה, ששימשה לסגל הס"ס מקלט נגד הפצצות מן האוויר. מלאכת החפירה ארכה חודשיים. בלילה של 3 ביולי הגיעו החופרים לתעלה, והאסירים החלו יוצאים בקבוצות של שלושה. בזמן שיצאה הקבוצה השלישית מן המנהרה, הפעיל שומר הס"ס במגדל השמירה את האזעקה, אבל בחסות החשכה הצליחו שני אסירים פולנים ושבעה רוסים להימלט. שניים מהם הצטרפו אחר כך ליחידות פרטיזנים של גדודי איכרים, ושלישי הצטרף ל-AK. אחד מהם, לייב זיז'מסקי, יהודי פולני, נתפס ב-13 ביולי 1944 ליד ביִלסקו ונכלא בשנית באושוויץ. באורח נס הוא שרד את המחנה וניצל.³⁴

ניסיון דומה, שהשתתפו בו כ-30 אסירים ממחנה המשנה נוי-דאכס במחצית השנייה של 1943, הסתיים בכי רע. קאפו אחד הבחין בעבודת החפירה של המנהרה שיצאה מאחד הבלוקים אל חורשה סמוכה והודיע מיד לס"ס. שלטונות המחנה עצרו כמה עשרות אסירים ודנו את קצתם לעבודת פרך ביחידת העונשין בבירקנאו. השאר הושמו בבונקרים; 19 נבררו להוצאה להורג (11 פולנים ושמונה צ'כים) ונתלו ב-6 בדצמבר 1943.³⁵

אסירים נמלטו גם ממפעלי תעשייה גרמניים שהועסקו בהם. אירוע מעין זה התרחש ב-1944 במפעלי התעשייה הכימית של אי גה פרבן בכפר דבורי שליד אושוויץ, שבו שכן מחנה המשנה אושוויץ III, בונה-מונוביץ. עובד אזרחי פולני, יוזף וְרונה מנובה וייס, שפעל לסייע לאסירים, ארגן את בריחתם של שני אסירים יהודים מגרמניה: מקס דרימֶר והרמן שינגֶזיכט. ב-20 ביוני, בהפסקת הצהריים, הסתיר אותם וְרונה בתוך גומחה מלאה בצמר זכוכית באחד ממחסני המפעל. למחרת בערב הוא חזר למקום המסתור, סילק את צמר הזכוכית, הלביש את שני האסירים בבגדים אזרחיים והוביל אותם אל מחוץ למפעל. לאחר מכן הסתיר אותם בביתו בנובה וייס עד 15 בנובמבר 1944. בעת ההיא כבר חיפש הגסטפו את וְרונה; קודם שהסתתר בעצמו, הוא מצא מחבוא לבני חסותו בבית ידידים סמוך לריבניק. דרימֶר ושינגֶזיכט

Tadeusz Iwaszko, "Fluchten weiblicher Häftlinge aus dem ;file 11, cards 26-27 KL Auschwitz," *Hefte von Auschwitz* 18 (1990), pp. 158-160.

³³ מכתב מ-5 בינואר 1943, מאת הגסטפו של לודז', המודיע לסניף סיִרדז על בריחתן של אסירות רוסיות,

APMO, Sieradz Gestapo, IZ/10, inventory no. 155988, card 4

³⁴ דף מידע מ-15 ביולי 1944, המכיל שמות בורחים, Meldeblatt der Staatspolizeileitstelle

Franciszek ;Breslau IIF, no. 15, APMO, Meldeblatt, 3, D-Au-1, cards 334-336

Piper, "Das Nebenlager 'Eintrachthütte,'" *Hefte von Auschwitz* 17 (1985), pp.

133-137; בר מארק, מגילת אושוויץ, תל אביב תשל"ח.

³⁵ Franciszek Piper, "Das Nebenlager 'Neu-Dachs,'" *Hefte von Auschwitz* 12

APMO, the Bunker Book, part 11, (1970), pp. 100-101; רישומי המיתות של 19 אסירים,

D-Au-3, cards 54-56.

נשאר שם עד השחרור. ב-1990 העניק יד ושם לְרוֹנָה את אות חסיד אומות העולם על הסיוע שהגיש ליהודים, ובהם שני בורחים אלה.³⁶

היו גם ניסיונות לבריחה המונית בזמן התקוממויות. לאירוע מעין זה היו שותפים ב-10 ביוני 1942 אסירים מיחידת העונשין לגברים בבירקנאו. ב-27 במאי 1942 שובצו ביחידת העונשין כ-400 אסירים פוליטיים פולנים שהובאו לאושוויץ ב-1940 וב-1941 במשלוחים מוורשה ומקרקוב. מדי כמה ימים נבחרו 10 עד 20 אסירים להוצאה להורג בירי. לנוכח הסיכויים שהקבוצה כולה תחוסל, החליטו האסירים לנסות בריחה המונית. הבריחה נועדה להתחיל לאחר הישמע האות המכריז על סיום העבודה ועל החזרה למחנה. באותה עת חפרו האסירים תעלת ניקוז. ביום שנקבע הסתיימה עבודתם מוקדם מן הרגיל בגלל הגשם. התכנית השתבשה: רק תשעה מכ-50 האסירים שהיו מעורבים בתכנית הצליחו לברוח. שניים נתפסו לאחר ארבעה ימים במרחק של כ-25 קילומטרים מאושוויץ. הם הוחזרו למחנה ונורו חודש לאחר מכן. הבריחה עלתה בחייהם של רבים אחרים. 13 אסירים נורו במהלך המצוד, ולמחרת היום ירה הס"ס ב-20 אסירים פולנים מיחידת העונשין והרג בגז כ-320 כפעולת תגמול.³⁷

שלושה אסירים פולנים, מריאן מיקלה, זיגמונט פיטרקובסקי ופרנצי'שק סיקוש, שעבדו מחוץ למחנה בגיזום ענפי ערבה על גדות הנהר סולה, הכניעו ב-13 ביוני 1942 את איש הס"ס ששמר עליהם, חטפו את נשקו, הרגו אותו וברחו. מאחר שתפיסתם אינה מאוזכרת במסמכי המחנה ששרדו, ההנחה היא שהניסיון עלה יפה. בתגמול על הריגת איש הס"ס, נורו במחנה כ-10 פולנים תושבי אושוויץ.³⁸

עוד התקוממות שהיתה כרוכה בבריחה המונית התרחשה ב-6 בנובמבר 1942 בבירקנאו. המתקוממים היו כמה עשרות אסירים סובייטים ששלחו שלטונות המחנה כדי לסייע בחיפוש אחר אסיר שלא התייצב למסדר. החיפוש נעשה במתחם שבנייתו טרם הסתיימה. האסירים ניצלו את שעת בין הערביים ואת הערפל ורצו אל עמדות הס"ס; הם פרצו אותן ונמלטו לחורשה סמוכה, וממנה המשיכו אחר כך בדרכם. רבים מהם נורו ונתפסו במהלך מרדף הס"ס אחריהם, אבל אסירים אחדים, ובהם אנדריי אלכסנדרוביץ' פוגוצ'ב, ויקטור קוזנ'צוב

³⁶ עדות יוזף לְרוֹנָה ונספחים, ובהם תצלום של אות חסיד אומות העולם מטעם יד ושם, מכתבים ממקס דריקר ומהרמן שינה (שינג'יכט) וגזירי עיתונים, collection affidavits, file L25, cards 37-49.

³⁷ מברקים בעניין בריחת אסירים מיחידת העונשין, files of Lodz gestapo, IZ-8/3, cards 52-60; מברקים בעניין לכידתם של א' בוצ'ינסקי וא' סטול'וסקי, שם, IZ-8/2, cards 50, 121; Teresa Ceglowska, "Strafkompanien im KL Auschwitz," *Hefte von Auschwitz* 17 (1985), pp. 183-185; Czech, *Kalendarium*, p. 248.

³⁸ מברקים בעניין בריחתם של מריאן מיקלה ופרנצי'שק סיקוש, files of Lodz gestapo, IZ-8/3, collection cards 62-64; עדויות תושבי אושוויץ: אנה ז'בה, אנדז'י גבולטובסקי וולריה אדמצי'ק, Czech, affidavits, file 22, cards 13, 14, 121, 122, file 99, cards 147, 148; *Kalendarium*, p. 227.

ופּוֹל סְטֵנְקִין, הצליחו לחמוק. שבועיים לאחר מכן עצרו ז'נדרמים גרמנים את פוגוצ'ב ואת קוזניצ'וב ליד ריבניק, אך לא זיהו אותם כבורחים מאושוויץ. הם נכלאו במחנה לשבויי מלחמה למסדורף. מנת חלקו של סְטֵנְקִין היתה דומה: הוא נכלא במחנה הַיִדְבֶּקֶק. הוא הצליח לברוח, הסתנן מבעד לקווי החזית וחבר לצבא האדום, והשתתף לימים בהתקפה הסופית על ברלין.³⁹

ההתקוממות המפורסמת ביותר בתולדות המחנה היתה מרד הזונדרקומנדו היהודי שעבד במשרפות של אושוויץ II-בירקנאו. ב-7 באוקטובר 1944, לנוכח ההשמדה המצפה להם, פתחו אנשי הזונדרקומנדו במרד מזוין במשרפה IV. היהודים שגורלם נחרץ הציתו את המשרפה ופוצצו אותה ונמלטו לחורשה סמוכה. כששמעו האסירים במשרפה II את היריות וראו את המשרפה הבושרת, הם התנפלו על הקאפו הראשי הגרמני והשליכו אותו חי לכבשן הבושר. גורלו של עוד איש ס"ס היה דומה. לאחר מכן הם ניסו לברוח. רשימותיו של איש הזונדרקומנדו זלמן לבנטל שנתגלו אחרי המלחמה סמוך למשרפות, מכילות תיאור של המרידה:

אי-אפשר היה עוד להמתין, בשל התקרבותם של המשמרות המזויינים, כי כל דקה היתה יקרה. הם חילקו ביניהם כהרף עין כל אשר היה ברשותם וחתכו את החוטים. כולם [הת]פזרו מחוץ לשרשרת המשמרות. הם גילו אחריות ומסירות נפש רבה ברגעים אלה שבהם היתה כל שנייה חשובה להצלת חייהם מידי המשמרות שרדפו אחריהם, אף על פי כן נעצרו לרגע קט [ומילאו] את תפקידם בניתוק חוטי התיל של מחנה הנשים כדי לאפשר לנשים להימלט. אולם למרבה הצער הצליחו רק מעטות בלבד לברוח ולהתרחק קילומטרים אחדים. הן הוקפו על ידי משמרות נוספים...⁴⁰

הבורחים התבצרו במתבן בכפר נִיסקו. אנשי הס"ס שרדפו אחריהם העלו באש את המתבן ורצחו אותם. האסירים שהשיבו מלחמה בחורשה ליד משרפה IV נטבחו. בסך הכול נהרגו בקרב 250 אסירים. אבודות הס"ס עמדו על שלושה הרוגים ויותר מעשרה פצועים. כפעולת תגמול ירו הגרמנים אחרי המרד ב-200 אנשי זונדרקומנדו נוספים.⁴¹

³⁹ מכתב מ-17 במאי 1962 מאת האסיר לשעבר אנדריי אלכסנדרוביץ' פוגוצ'ב. לדבריו ברחו במהלך המרידה גם האסירים האלה: אנדריי זיצב, ניקולאי גבורוב, איוון זימין וניקולאי פיסֶבֶב. Collection affidavits, file Sobański, *Fluchtwege aus Auschwitz*, pp. 142-151; Mikhail ;19, cards 11-14; Stepanovich Zabochen, "Antifašistskoe podpol'e Osvencima," *Nowaja i Novejšaja Istorija* 3 (1965), p. 112

⁴⁰ זלמן לוונטאל, "רשימות", בתוך: מארק, מגילת אושוויץ, עמ' 252.

⁴¹ שם; Müller, *Sonderbehandlung*, pp. 250-257; Czech, *Kalendarium*, pp. 898-900.

ניסיונות הבריחה בימי חיסולו של המחנה ופינויו בינואר 1945 הם פרק נפרד בקורותיהן של בריחות האסירים מאושוויץ. כמה עשרות אלפים אנשים פונו בצעדות הרגליות הראשונות. הם עשו דרכם מערבה בואך לוסלאו וגליוויץ בטורים ארוכים מלווים באנשי ס"ס. כמה מפונים ניסו לברוח, בייחוד כשעברו דרך כפרים, יישובים קטנים ועיירות. מקומות מועדפים אחרים היו חורשות, יערות ושטח הררי. הבורחים ניסו את מזלם בזמן החניות. רבים מהם נורו בידי הס"ס. גם המשטרה הגרמנית תפסה בורחים וירתה בהם. עם זאת, הצליחו רבים להימלט. רבים מצאו מקלט בעזרת פולנים בני המקום בבתיים, באסמים, בסככות ובערמות שחת, ונשאר שם עד השחרור.

אנה טיטוניק, פולנייה, ברחה בזמן שהטור שלה עבר בבץ'שצ'ה ומצאה מקלט בבית משפחת פלסקור. לאחר מכן שיכנו אותה קרובים של בני משפחת פלסקור בזיוויץ, ושם היא חיה עד השחרור. קריסטינה ציבולסקה, יהודייה פולנייה, ברחה אף היא בעת שהטור שלה עבר בבץ'שצ'ה. רומואלדה צ'יסילסקה הצליחה לברוח ביווישוויץ ומצאה מקלט אצל משפחת גלז'. באותו כפר נמלטו עוד שתי פולניות.⁴²

ניסיונות בריחה רבים נעשו בפוךבה, שתושביה הושיטו עזרה לעשרות אסירים ואסירות ואף נתנו להם מחסה. עם אלה נמנו שתי יהודיות, אנה מיסליבורסקה ומריה טייכמן, שמצאו מקלט עד השחרור אצל גרטרודה פוסטלניק, ושתי פולניות, ולנטינה קונופסקה ודנוטה מיקוש. שני אנשי זונדרקומנדו יהודים, שלמה דרגון והנריק טאובר, ברחו ליד פשצ'ינה. איש זונדרקומנדו אחר, אלטר פינדילבר, ברח ביסטצ'ביה עם עוד אסיר יהודי, הנריק גולדשיל; את שניהם הסתירה מרטה בילצקה.⁴³ באותו מקום נמלטו גם שלוש נשים פולניות. אנה קוצ'ור, תושבת יאסטז'ביי, העניקה מחסה בביתה ל-13 גברים ונשים שברחו, ובהם נדז'דה טוטקובה מביילורוסיה. בלוסלאו, הסתירה משפחת לסוק שמונה אסירות שברחו מטור הפינוי שלהן.⁴⁴ משפחת חנק מקמין שליד ריבניק הציעה מקלט לשני אסירים יהודים. בכפר

⁴² עדויות האסירים לשעבר אנה טיטוניק, רומואלדה צ'יסילסקה, פרנצ'ישק דוסיק, collection affidavits, Krystyna ;file 12, cards 201-204, file 22, cards 130-131, file 20, card 31

.Żywulska, *Przeżyłam Oświęcim*, Warsaw, 1960, pp. 335-338

⁴³ עדות האסירה לשעבר דנוטה מיקוש ומכתב מ-4 בספטמבר 1985 בעניין עזרה לאסירים, שאושר על-ידי

האסיר לשעבר אלטר פינדילבר, collection affidavits, file 67, card 33, file 113, cards 29-

36; עדות האסיר לשעבר שלמה דרגון, Höss Trial, file 11, card 116, Andrzej Strzelecki, ;

Ewakuacja, likwidacja i wyzwolenie KL Auschwitz, Auschwitz, 1982, pp. 184-

185.

⁴⁴ עדויות האסירות לשעבר רוזה ג'ובצ'ק-דריינסקה וארנסטינה לסוק-בונק, collection affidavits, file

.Strzelecki, *Ewakuacja*, p. 187 ;119, cards 173-174, file 89b, card 487

וילצה' העניקו משפחת פרוליך ורוזליה קלביס מחסה לשלום לינדנבאום ולאביו עד השחרור.⁴⁵

בלשצ'יני שליד ריבניק הסתירה משפחת יוריטקו באסם וברפת שלה 14 אסירים יהודים שנמלטו ממשלוח הפינוי שלהם. כשעזבו, השאירו אחריהם הבורחים אסירי התודה מכתב למארחיהם:

אנו החתומים מטה, אסירים בורחים ממחנה הריכוז אושוויץ, מבקשים להודיע בזאת כי ברונו יוריטקו העניק לנו מחסה תוך סיכון חייו שלו וחיי בני משפחתו. שמונה ימים הוא האכיל אותנו והעניק לנו מקום מגורים ואת כל הסיוע הנחוץ. הוא עשה כל זאת בזמן שחיילים גרמנים והס"ס רדפו אחר אסירים בורחים בסביבה. בעשותו כן הציל את חייו, בלא רווח חומרי כלשהו, ונהג כאדם הגון.

המכתב מסתיים ב-14 חתימות, קצתן בלתי קריאות. ואולם לכל חתימה צורפו מספרי המחנה (B-1926, A-5289, B-3215, 177704, 128012, 46751, B-8304, B-19708, B-2154, B-9925, 117592, 105674, 105205, 171509) וערי מוצאם של האסירים הבורחים: נדומסקו, פליס, קילצה, אנטוורפן, ריוביץ לובלסקי, גרֶבטקה, לודז', ביֵלה פּוֹדלֶסקה, פלוצק, לודז', אמסטרדם, ברלין, ברלין, וינה.⁴⁶

מקור: הנריק שוויבוצקי, "מבצעי בריחה של אסירים", אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות ישראל גוטמן מיכאל ברנבאום, עורכים, יד ושם 2003, עמ' 527-549.

⁴⁵ עדויות רישרד חֶנְק, האסירים לשעבר שלום לינדנבאום, דורותה קוץ' ולוציה רדוך, collection affidavits, file 129, cards 202-204, file 122, cards 79-81, file 123, cards 44-45, 52-54.

⁴⁶ עדות ברוניםלווה יוריטקו, שם, כרך 120, כרטיסים 43-41; העתק מסמך עם חתימות היהודים שניצלו, שם, כרטיס 43a-43b; "Nawet kamień może być Litościwy," Łukasz Wywrzykowski, *Przegląd Zachodni* 77 (April 1-4, 1988).